

L I J S T
 EN
 K O R T E O P H E L D E R I N G
 VAN EENIGE
 FRIESCHE WOORDEN,
 SPREEKWOORDEN EN SPREEKWIJZEN,
 DOOR
R. POSTHUMUS.

(Vervolg van deel II, blz. 254, Tweede Reeks.)

Ich of *eechwurk* is scherp en snijdend ijzerwerk: b. v. messen, *leppen*, *loddén*, Nederlandsch spaden, *sichten*, Nederlandsch sikkels, *seinnen*, Nederlandsch zeissens, enz. *Ich* is de scherpe kant van een mes, waarmede men snijdt; *ræch*, rug, heet de stompe kant van het lemmet van een mes; in het Friesch is lemmet *lems*.

Of *ich*, *eech*, ook nog in gebruik is in de beteekenis van den kant, of wal, van een water, durf ik niet stellig zeggen. Wij hebben nog wel de spreekwijze: *it is alle egen in einnen te kort*, het is aan alle kanten en einden, dat is, in alles, een achterlijke boedel, met schuld overladen, waarin *ech* of *ich* de beteekenis van kant nog heeft. Het gebruik van dit woord op zich zelf in dien zin ken ik niet: maar ook het gebruik daarvan over het geheel neemt af. Wij gebruiken het ook nog in de zegswijze:

it rooit eech noch kânt, het is geheel verkeerd, mis, van het doel hemelsbreed verwijderd. Maar in deze spreekwijze wordt *eech* ook al meer en meer vervangen door het gebruikelijker *wâl*, wal, sloots-, vaartswal.

Egge is hier en daar in Groningerland die kant, of rand, van een stuk linnen enz., welke wij *seljkânt* noemen, of de kant van een stuk linnen, katoen enz., in zijne breedte genomen: de kanten zijner lengte heeten *de einnen*. Ons *ich*, *ech*, het Groningerlandsche *egge*, zijn een met het Hoogduitsche *ecke*, en het Engelsche *edge*, in de uitspraak *edje*. Voor zoo verre *ich*, *ech*, *eech*, iets scherps, om er mede te snijden of te steken, aanduidt, heeft het zijn wortel in *ac*, enz. Men vindt dien onder anderen in de Latijnsche woorden *ac-us*, *ac-ies*, *ac-uere*, naald, scherpe kant van een zwaard, scherpen. Of *egge*, *ig*, enz., in den zin van kant, wal en hoek, ook uit den zelfden wortel zijn, of niet, beslis ik niet. Wij hebben toch ook nog het woord *eker*, een bed, of een zeker deel van een stuk land, of van een akker, Engelsch *acre*. Hetgeen in het Nederlandsch *akker*, als het geheele stuk land is, is ons *eker* als een deel daarvan. Een akker is in meerdere, of mindere, *ekers* afgedeeld.

Er is bij ons ook een spel in gebruik geweest, of is dit nog, waarin men, om geld, een mes in de hoogte smijt, en dan een ander laat raden: *eech* of *raech*, scherp of rug, valt dan het mes met dien kant van zijn lemmet, hetzij de scherpe of stompe, naar hem toe, die het opwierp, welke door den andere geraden is, zoo heeft deze het gewonnen. Een soortgelijk spel was vroeger met duiten, onder het raden van *letter* of *lieuw*, letter of leeuw, in gebruik, wat men nu met centen doet.

Iel, Nederlandsch *aal*, Engelsch *eel* (spreek uit *iel*), Duitsch en Deensch mede *aal*, en zoo verder door de Germaansche taaltakken henen met eene geringe vocaal-

verandering, geeft bij ons de zelfde soort van visschen te kennen, als het woord *paling*. In ons spraakgebruik heeten de verscheidenheden in deze vischsoort, *poetiel*, *iel-quabben* en *ielpipers*. *Poetiel* (korte æ) is in het Engelsch *pout* en *eelpout*, in het Nederlandsch, naar Sewel, in zijn *Engelsch en Nederlandsch Woordenboek*, op *Pout*, ook *negenoo* genoemd.

Misschien heet die aal dus naar de bijzondere gedaante van zijn hoofd, daar *pow* in het Schotsch hoofd beteekent. *Ielquabben* zijn korte alen met een dik hoofd. Misschien ook om hun vorm aldus genoemd, daar *quab*, *quabbe*, bij ons iets diks beteekent: b. v. *in quabbe flesk, fet* enz., eene klomp vleesch, vet. *Quabbe* is bij Kiliaan een visch met een dik hoofd, in het Latijn *gobio capitatus, capito*, genoemd.

Deze alen werden vroeger in het Nederlandsch, volgens Kiliaan, ook *lompen* genoemd, welken naam zij, volgens hem, ook in het Engelsch droegen. Dit woord *lomp*, een in afstamming en beteekenis met het Friesche *klompe*, duidt ook weder de korte dikheid dezer alen aan. *Ielpipers* zijn eene dunnere klasse van alen, welke het volksgeloof voor vergiftig houdt. Men houdt ze wel eens, even als de goudvisschen, in glazen, als eene soort van weersvoorspellers. Of zij *pipers* heeten, omdat men gelooft, dat zij, in tegenspraak met het spreekwoord: *sa stom as in fisk*, zoo stom als een visch, *pypje*, pijpen, of een fijn geluid maken kunnen, of dat dit zoo is, of wel om eenige andere eigenaardigheid dezer alen, laat ik onbeslist. Halma, die een geruimen tijd in Friesland woonde, en daarom hierin meer geloof verdient dan een woordenboekschrijver, met wien dit niet het geval was, geeft in zijn woordenboek, op het woord *aal*, ook nog *panaal*, *neb-*, *snebaal*, *zeeaal* en *kataal* op. *Kataal* is dus, om zijne kleinheid, genoemd, omdat hij alleen tot voedsel der katten, en niet tot gebruik van den mensch geschikt is. *Neb-* en *snebaal*

zullen zoo heten, om hunne spitse nebben, snebben of bekken. *Panaal* zal wel kleine aal zijn, geschikt om in de pan gebraden te worden. *Zeeaal* heeft geene opheldering noodig.

Om de aal te vangen, bezigt men, buiten *de ielfoeken*, aalfuiken, ook *ieltoeken*, aaltoeken, een ijzeren werktuig, met platte tanden met weêrhaken onder aan een langen stok. Hiermede *toekt*, *tokt*, steekt, men de alen, die er dan in hangen blijven. Een soortgelijk werktuig met ronde tanden met weêrhaken, ook onder aan een stok vastgemaakt, heet *in ielstekker*, een aalsteker, ook *in snoekestekker*, een snoekesteker, daar men die visch ook wel op zulk eene wijze vangt. Ook zijn er nog *slachjelkers*, een gelijksoortig werktuig met platte tanden met weêrhaken, welke niet onder, maar ter zijde, aan den stok uitsteken, en waarmede men slaat, in plaats van steekt. *Jelker* mag in dit woord wel het zelfde zijn als *aalgeer*, *elger*, in de uitspraak gemaks- en kortheidshalve dus veranderd. *Geer* is in het oudere Duitsch althans een drietand, spies, werpspies, pijl, in een woord, een scherp gepunt werktuig, om er mede te steken, of er iets in vast te haken.

Het spreekwoord: *in gled iel bij de sturt hawwe*, een gladden aal bij den staart hebben, om een hoogst moeilijk werk uit te drukken, is bekend en algemeen. *Hij is sa taai as in ielshoed*, een gierigaard.

Ielregel, aalreiger, reiger. De laatste *r* is bij ons in dit woord, mogelijk om de sluitletter *l* in *iel*, veranderd in *l*; zoo als *l* en *r* menigmaal in de spreektaal met elkander verwisseld worden. In het oud-Duitsch wordt de naam van dezen vogel *regara*, *regero*, *regro*, *regreo*, als ook, *heigir*, *heigro*, in het Angelsaksisch *hragra*, en in het Yslandsch *hegri*, geschreven, volgens Schmeller op het woord *raiger*. Mogelijk is de wortel van *reiger*, *regel*, te zoeken in het werkwoord *regen*, hetwelk ook de beteekenis van

aantasten, aanvatten, heeft in het Duitsche *anregen*. Men vergelijkte hierbij het Nederlandsche *raken*, ons *reitse*, verder ons *reke*, reiken, bereiken, *rekke*, rekken, uitstrekken, enz.

Ien, *in* en *yn*, zijn, voor zoo verre men de uitspraak als regel der spelling mede volgt, aldus, naar de aangenomene waarde der klinkers, in de spelling te onderscheiden, daar die woorden, althans nu bij ons, zoo worden uitgesproken.

Ien is, zoo als de taalbeoefenaars het noemen, het telwoord een: b. v. *ien minske*, *ien hynder*, een mensch, een paard, één mensch, één paard, en geen meer dan één. De tweeklank *ie* heeft dus hier de zelfde waarde als *éé* of *ee* zonder accent er boven, in het Nederlandsch, in onderscheiding van *e* in *en*.

In, of voluit *inde*, of *ind*, is het Nederlandsche voegwoord *en*, zoo als de spraakkunst het noemt, of zoo als het vroeger voluit geschreven werd, *ende*. Wij laten in dit koppelwoord de scherpste der klinkers *i*, en niet den lageren en breederen *e*-klank, hooren. De vorm van dit koppelwoord, voluit geschreven, is die van een tegenwoordig deelwoord, zoo als dit ook het geval is met het Duitsche *und*, *unde*, en het Engelsche *and*, welke dan ook de wortel moge zijn, waar zij uit voortgesproten zijn.

Yn, met eene dubbele *i i*, ofschoon de vorm van deze letter dit in den eersten oogopslag niet aanwijst, is het voorzetsel *in*, waardoor een zijn in, of eene beweging naar, het inwendige van een voorwerp wordt te kennen gegeven, in tegenstelling van *uut*, uit. Zoo zeggen wij *ynwurk* en *uutwurk*, werk binnen en buiten huis, of op het land. Toen ik te school ging, leerde men ons de letter *y* uitspreken als *ij ij*, of ook wel *doebbel ij*, zoo als nu de *ij* wordt uitgesproken door de Hollanders in de Nederlandsche woorden *mijn*, *zijn*, *wijn*,

enz. Bij ons wordt die klank der *ij* in het Friesch ook gehoord in de woorden *hij*, *mij*, *dij*, waarvoor men in andere streken, zoo als de Woudstreek, daarin de enkele *i* laat hooren, dus *hi*, *mi*, *di*. Niets loopt ligter in elkan- der over, dan de zoo weinig gevormde geluiden, welke wij klinkers noemen, en in geen der zamenstellende dee- len der taal is dus eene grootere verscheidenheid. Erken- nen wij die verscheidenheid, in zooverre zij natuurlijk is, dan zullen wij ons leeren wachten voor zulke verwarringen, als er ontstaan, wanneer wij in plaats van *wijden weiden*, *bijden leiden*, *rijden reiden*, enz. spreken, of zelfs schrijven.

Ienlik, eenzaam, *ienlikheit*, *ienlikens*, eenzaamheid. *In ienlik libben*, een afgezonderd, ook een ongehuwd, leven. *It ienlik libben is net goed*, het eenzaam leven is niet goed. In den zelfden zin hebben wij ook nog *in ienber persoan*, *in ienber minske*, voor een enkeld persoon, een mensch, die alleen is, of woont.

Ientje, *ientje-letter*, een op linnen, met enkelvoudige steken, genaaide, of gestikte, letter. Er zijn ook *blokje- letters*, welke met *blokjes* van vier steken, en dus vierkant genaaid worden. Bij Gysbert heeft men ook nog *beamke- letters*, letters, met een boom er tusschen, zoo als ik haar nog wel meen gezien te hebben voor op de hemden. Mo- gelijk hadden zij vroeger, toen zij nog in de mode waren, wel de gedaante van een *beamke*, boomke, zoo als men in oude en nu ook weder in nieuwe boeken wel geillus- treerde initiaalletters vindt. De boomkeletters komen meer en meer buiten gebruik, of zijn dit reeds.

Ientje, huiskrekel, welke veelvuldig, zoo als bekend is, in de bak- en bakkershuizen worden aangetroffen. *Ientje* heet elders *imerke*, *emerke*, gelijk bijen ook hier en daar *imen* heeten, en mieren bij ons *eamelers* genoemd worden. Ons *ientje* mag wel, om zijn, bij ons zeer gewonen, ver- kleinenden uitgang, *tje*, uit *imerke* gevormd zijn, daar de

m in deze lettervereeniging moeilijker is uit te spreken dan de *n*. Zouden *ientje*, *imerke*, *ime*, *eameler*, niet een gemeenschappelijken oorsprong hebben? In het Schotsch is *immick* en in het Engelsch *emmet* een mier, waarschijnlijk verwant aan ons *ientje*, *imerke*, *ime*, *emeler*, enz. Schmeller geeft in zijn woordenboek *imb*, *imp* en *imm*, op, en in de beteekenis van een zwerm bijen, en in die van eene enkele bij. Kiliaan heeft *aemis* in de beteekenis van mier, als in het oude Sicambriën, een gedeelte van Gelderland, gebruikelijk, opgeteekend. Benevens *emmet* is er ook nog in het Engelsch *ant*, in de uitspraak meer of min *emt*, in gebruik als benaming van eene mier. Wanneer wij dit een en ander overwegen, en onderling vergelijken, wanneer wij in aanmerking nemen, dat de benamingen der dieren hare reden hebben in de eene of andere bijzondere eigenaardigheid des diers, dan zal de gissing niet geheel ongerijmd zijn, dat al die namen, hier opgegeven, hunnen oorsprong hebben in een wortel, die steken, bijten, enz. beteekent. Ik wijs, om dit niet verder uit te breiden, met onzen Bilderdijk, hier alleen nog ter opheldering op ons *enten*, Friesch *intje*, welks grondbeteekenis toch wel steken, insteken, zijn zal. *Videant acutiores!*

Iepen, open, open staande: *iepenje*, open doen, in verschillende beteekenissen: *iepenlik*, openbaar, in het openbaar, in de uitspraak hoort men in dit laatste woord eene *t*, dus *iepentlik*; *iepenlywich* is zoo veel als min of meer aan buikloop lijdende.

Ier, in den zoogenaamden stelligen trap der grammatica, vroeg. De vergelijkende en hoogste trappen zijn bij ons: *earder*, *ierst*. Waarvan ontstaat in de verbuiging van dit woord die vocaalverandering? Is ons *ier*, ofschoon dan in het gebruik altijd in den stelligen trap genomen, eigenlijk een vergelijkende graad van een oud *ie* of Nederlandsch *e*? Of is *ier* oorspronkelijk stellig van beteekenis,

voor zoo verre als er iets stellig uitgedrukt kan worden, wanneer er van den bestendig voortgaanden tijdstroom sprake is? De laatste letter van dit woord, *r*, door de grammatica als een kenteeken van den vergelijkenden trap opgegeven, beslist het niet. Het adjectyf *waar* is toch niet in den vergelijkenden trap, niettegenstaande *r* de sluitletter er van is: dit is zoo veel als het zijnde, of wordende, *warer* dan *waar* kan dus niet gedacht worden. Hoe men ons *ier* dan ook verklare, en welke vergelijking in de gedachte, er door uitgedrukt, ligge, zoo als in *ier in let*, vroeg en laat, het heeft geenen stelligen trap, zoo als de taalbeoefenaars het noemen.

Ier moorn, vroeg in den morgen; *ierripe ierappels*, vroeg-rijpe aardappels; *ier oppe dei*, vroeg op den dag, enz., enz., is het en blijft het bij ons; het woord *ier* moge in vorm en beteekenis eenen verloren stelligen trap doen vermoeden, het gebruik zegt het, taalkundig genomen, anders.

Ier, graanaar: *ierje*, in de aren schieten, of komen, b. v. *de rogge begint te ierjen*, in de aar te komen.

Ier en *ierjen* worden natuurlijk alleen van graanvruchten gebruikt. *Ierlæse*, ook alleen *læse*, aren lezen, of lezen, de aren opzoeken, nadat de vrucht is ingehaald. Dat deze naooft gewoonlijk niet rijk is, kan de lezer, die de menschen kent, door een weinig nadenken, wel gissen. Soortgelijke gebruiken waren in vroegere tijden van meer beteekenis dan nu. Bij de oude Joden en andere volken bestond dit menschlievend gebruik reeds, en was, zoo als men weet, aan de eersten door hunne wet geboden. Men heeft in ons spraakgebruik de namen *stouw-*, *stuif-*, en *brân-* brand-*ieren*, aren, voor bedorvene en onvruchtbare, vooral in weit en haver, zoo als men in de rogge het zoogenaamde moederkoorn aantreft. *Ier* is misschien zoo-veel als het uitschietende, uitlopende, en kan verwant

zijn aan het oud-Duitsche *ar*, uit, en *ar* in het Latijnsche *arista*, aar, enz.

Ier, ader, in het menschelijk ligchaam, en ook in de aarde, voor een natuurlijk zoowel als voor een gegraven, grooter of kleiner, waterkanaal, waterloop, b. v. *de moneier*, de ader van den watermolen, het kanaal, dat het water ten laatste in den watermolen, of in zijn schroef of scheprad, brengt. Eene natuurlijke *ier* in de aarde, of eene dus genaamde waterpijp, of waterbuis, loopt meer horizontaal, en *in wel*, een wel, meer verticaal. Is ons *ier* zaamgetrokken uit *ader*, of hangt het te zamen met *art*, in het Grieksche en Latijnsche *arteria*? Is de grond-beteekenis van dit woord misschien *vloeijen*, en is het dan zoo verder toegepast op iets, dat vloeit, bloed en water, en op dat, waardoor het vloeit? Men denke hierbij aan den riviernaam *de Oder*.

Ierde, aarde, als in het Nederlandsch. *Goede in kweade ierde*, vrucht- en onvruchtbare aarde. *Lichtierdich lân*, land, waar weinig vruchtbare aarde boven op is. *Gruusierdich*, innerlijk morsig, vuil, van linnen en kleederen gesproken, ook van het vel der handen, enz. *Ierde-tjuuster*, pikdonker, zoo duister als de aarde, of als het onder de aarde, is, dat men de duisternis, als het ware, zien kan. *Ierdje*, gaten in de dijken met aarde vullen. *Oonierdje*, planten aanaarden, of die van onderen met aarde bezetten. *Ierdride*, of *ierdkarkje*, de aarde, of modder, vooral uit de slooten, met eene kar in kleine *bulten*, of hoopen, over het land rijden. *Ierdstruie*, die aardhoopen uit elkander strooijen.

Iesen, azen, met aas voorzien. Dit woord is vooral onder de visschers gebruikelijk in de beteekenis van wormen aan de vischhoeken te doen, om er zoo visch mede te vangen. Ook zegt men *de mage oeriese*, voor de maag overladen, onmatig eten. *Iesen* en *ite*, eten, het Latijn-

sche *esse*, samengetrokken uit *edere*, ook eten, zijn naauw aan elkander verwant.

Iest, eene plaats, of inrigting, waarop iets, eichoreiwortels, b. v. met vuur gedroogd wordt, eene stookplaats. Dit woord wordt opgehelderd door zijne verwanten, als de Latijnsche woorden *aestuarie*, heet zijn; *aestus*, en misschien ook nog *aestas*, zomer, wier eerste syllabe *aest* een is met ons *iest*.

Iester, een hoekje afgeschut land bij de boerenhuizen, waarin de beesten gemolken worden, zoo als Wassenbergh, in zijn *Idioticon*, dit woord te regt verklaart. Ik gis, dat het voluit *iester-steed*, *iester-pleats*, plaats, waar de koeijen vroeger niet alleen gemolken, maar ook *geiesd*, gevoederd, werden, zal geweest zijn, in overeenstemming onder anderen met *pleister-pleats*, plaats, waar men zich op reis ophoudt, om eenige rust en verfrissching voor zich zelve te nemen, en aan de paarden te geven. Het zoude dan van het bovenstaande *iesen* komen.

Inch, *inge*, benamingen van enkele stukken weid- en miedlanden; *ingelân*, laag, moerassig weidland: op de Waaxumer mieden is althans een stuk greidland, dat zoo genoemd wordt.

Iper, *iperen beamen*, in het Nederlandsch ijpenboomen, met verwisseling van *r* en *n*.

Itichje, *ytchje*, ijenen, een ijk- of wettigingsmerk op maten en gewigten zetten, ter aanduiding hunner wettigheid.

Het vervolg hierna.

